

Печонова Я.В., асп.,
Институт литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК МУЗЫКАЛЬНАЯ ПАРТИТУРА В РОМАНАХ М. ПАВИЧА (ИНТЕРМЕДИЙНЫЙ АСПЕКТ)

В статье рассмотрена проблема идентификации музыкального экфрасиса на материале прозы Милорада Павича, в частности, романа «Пейзаж, нарисованный чаем», в котором образы музыки предстают в разнообразных модификациях. В ходе анализа произведения была совершена попытка сформировать основные критерии музыкального экфрасиса, которые стали бы ключом к обнаружению этого явления и его отделению от стандартного описания музыки.

Ключевые слова: экфрасис, музыкальный экфрасис, нарративность, экспрессивность, репрезентативность, персонажность, имагологичность.

LITERARY TEXT AS A MUSICAL SCORE IN NOVELS OF M. PAVIC (INTERMEDIAL ASPECT)

In the article the problem of authentication of musical ekphrasis is considered on material of prose of Milorad Pavich, in particular, novel «Landscape, painted with tea», where music ekphrasis appear in various modifications. During the analysis of novel an attempt to form the basic criteria of musical ekphrasis was accomplished, which would become the key to finding out this phenomenon and his dissociating from default declaration of music.

Keywords: ekphrasis, musical ekphrasis, narrative, expression, representation, impersonation, imagology.

УДК 821.161.2-97

Питюп О.В., асп.,
Гуманітарний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка

ЧАСОПРОСТІР БОГОРОДИЦІ (ПОЕТИКА ЗБІРОК ЧУДЕС НА ПОШАНУ БОГОРОДИЦІ)

Анотація: у статті досліджується проблема розуміння часу і простору у збірці «Гора Почаївська», актуалізується поняття іконотопосу

та іонотопосу як необхідних характеристик при аналізі творів, зміст який визначається релігійною тематикою та центральним образом Богородиці.

Ключові слова: *іконотопос, еонотопос, ікона, Богородиця, час, Почаїв.*

Збірка оповідань про чудотворну ікону «Гора Почаївська» (1793 р.) становить одну із численних книг, які описують чудеса Пресвятої Богородиці, “величний і розвинений культ якої формує епоха бароко” [11, 112]. Розвитку цього культу сприяють чудотворні ікони, які були поширені як в Україні, так і далеко за її межами.

Важливими структурними елементами поезики художнього твору є поняття релігійного часу та простору, що в бароковій збірці отців-василіян своєрідно трактується. Так “правила побудови тексту залежать від контексту культури, в якому він виник, і сама культура вступає у взаємовідносини із поезикою” [10, 6].

Багатозначність барокового образу, яким у нашому дослідженні постає Богородиця, дає основу множинності способів витлумачення ідейного й тематичного підложжя тексту, особливо релігійного спрямування. І. Ісіченко в цьому контексті наголошує на “виплеканій бароковою культурою полісемії барокового образу, що фактично унеможливорює адекватне розкриття глибинного сенсу твору доступними вербальними засобами” [4, 101]. У зв’язку із особливою організацією і побутуванням барокового образу, актуальним є звернення до осмислення часопростору релігійних творів, в основі яких перебуває образ Богородиці, що сполучає межу двох світів [земного і небесного], у яких Діва однаково пошанована.

Об’єктом дослідження статті є збірка чудес «Гора Почаївська» (1793 р.) анонімного автора-василіянина, побіжно звертаємося до «Києво-Печерського патерика». Теоретичним підґрунтям дослідження є наукові праці, які визначають особливості барокового мислення, а саме: І. Ісіченка, Д. Наливайка, а також наукові розвідки Д. Лепахіна, Л. Левшун, о. Ярослава Москалика та Я. Креховецького.

Час і простір, який сприймається людиною, чітко регламентований та визначений відповідно до мірил, які були означені спільністю людей. Натомість часопростір Богородиці має особливий зміст і функціонування, які не можна звести до поняття хронотопу. Релігійний контекст творів, в основі яких лежить чудесне діяння, вимагає окремого підходу, який би враховував християнський бароковий світогляд автора та читача творів. Л. Невська зазначає, що “подвійна суть поезики ритуального тексту проявляється у тому, що останній є результатом семантики ритуалу”, вона втілює той же міфологічний поетичний спосіб мислення й одночасно детермінується цією семантикою як сукупність

естетичних прийомів, певним чином бере участь в організації тексту [9, 53]. Ритуальний текст актуалізує ритуальний час і простір, що організується за сакральними законами. В. Андрушко в цьому аспекті наголошує на оборотності свідомості часу, зокрема зазначає, що "...в середині XVII століття в українській літературі виникають перші описи переживання часу, проте вони носять абстрактний характер і нерозривно пов'язані з екзистенційною тематикою індивідуального спасіння душі людини" [1, 26].

В. Лепакін, аналізуючи особливості зображення простору й часу в Києво-Печерському патерику, наголошує на необхідності звертати увагу на особливостях християнського світогляду під час аналізу тканини твору. Так "багато подій священної історії, які описує Біблія, пов'язані зі зміною одного профанного топосу, який обрала сама людина, на топос сакральний, який вибрав і вказав сам Господь" [6, 266]. На обраній Богом (Богородицею) території діють свої закони, тут часопростір має особливе функціонування, яке часто не можна пояснити дією фізичних сил. Власне, цього і не потрібно робити, зважаючи на бароковий світогляд людини, яка існувала в чіткій системі поділу на земний і небесний світи, органічно сприймала точки їх дотику, що наочно виявлялося в здійсненні чудесних діянь Богородицею та їх сприйнятті людиною.

Також В. Лепакін пропонує увести для характеристики творів, які мають у своїй основі релігійний контекст, дія та час яких виразно означений сакральним простором, термін іконотопос – "святе, вибране Богом (чи людиною за Божою волею) місце, яке усвідомлюють як вибране, яке має Небесний первообраз, що описаний у Святому Письмі чи в Церковній літературі (деколи має прототип і на землі), прагне до самозбереження й організації простору навколо себе за принципом священної топографічної іронічності як образ Первообразу"[6, 267].

У контексті аналізу збірки богородичних оповідань «Гора Почаївська» (1793 р.) місце побудови храму та побутування чудотворного образу було визначено самою Богородицею тоді, коли вона з'явилася у вогняному стовпі двом інокам чина Святого Василя на горі Почаївській: "і там [на горі] узрѣ Пресвятую Діву Богородицю въ столпѣ огненному на скалѣ стоящую" [2, арк. 3 зв.]. Воіконовити топос Почаївської гори щодо інших священних топосів автор намагається таким чином: під час нападу турків на Почаївський монастир влітку 1675 року ігумен монастиря Йосиф Добромирський закликає усіх молитися і просити помочі в єдиної християнської заступниці Богородиці. Просить усіх звернутися до Діви із такими словами: "Помилуй насъ Мати Божа ... візьми насъ тут живущих від рук агарянських, як колись спасла всесильнимъ твоїм Воеводствомъ царствующий градъ від Скудського воеводи, потопивши його воїнів, які напали на градъ твій" [2, арк. 17 зв]. Тут

автор відсилає нас до відомого чуда Іверської ікони Богородиці. Пресвята особисто з'явилася у вогняному стовпі ченцям Афону й подарувала їм свою ікону для покрови й допомоги. Коли ж війська взяли в облогу Іверський монастир на Святій горі, ченці звернулися по допомогу й заступництво до своєї Покровительки. Пречиста почула молитви, викликала бурю на морі та потопила ворожі кораблі. Живим залишився лише воєначальник, який покаявся й став жертводавцем монастиря. Покаяння й навернення у християнську віру відбулося також із деякими нападниками агарянами, які, тікаючи від війська Богородиці, були переслідувані почаївськими монахами й ангельським військом Діви Марії, яка, накривши Почаївську обитель своїм покровом, карала невірних. Так, деякі втікачі, за свідченням анонімного автора збірки чудес, увірували в силу Богородиці й стали послухниками в монастирі, де й перебували до своєї смерті. Сама поява Богородиці у світлому одязі над Почаївським монастирем із військом ангелів із оголеними мечами також є аллюзією на спадкоємність Почаєва і Константинополя, у якому Богородиця вперше з'явилася із Покровом на захист Влахерської церкви.

Богообраність місця та особливість плину часу під час заснування Почаївської обителі позначені благодаттю Богородиці, що у подальшому можна спостерігати у свідченнях очевидців, наприклад, під час нашестя сарани на Волинь та знищення урожаю на цій землі 1748 року після колективної молитви, співу акафіста та обходу меж монастиря із чудотворною іконою "... хмара [саранчі] поза межею монастирською пролетіла, жодної шкоди не учинивши на полях монастирських" [2, арк. 43 зв.].

Звертаючись до поняття іконотопосу, який неодмінно аргументується заступництвом Богородиці, В. Лепахін також обумовлює час, який має антонімічний та онтологічний характер. Зважаючи на своєрідне трактування часу і вічності у бароковому світосприйнятті, науковець називає унікальне поєднання релігійного часу й простору в релігійному тексті еонотопосом, топос якого є "завжди образом небесного Первообразу і топографічною іконою земного прототипу, а час – іконою вічності. Час у еонотопосі, чи хронологічний, чи циклічний, не самостійний і автономний, а тісно пов'язаний з вічністю, його слід розуміти й зображати як земну ікону вічності, як образ Первообразу" [6, 271].

Отець Ярослав Москалик у контексті обґрунтування літургії, літургійного часу та їх значення в церковному житті наголошує на тому, що "церква володіє привілеєм літургійного переображення часу, тобто свого роду перетворення фізичного часу в духовний. Підрахунок історичного часу змінюється тепер на переживання його плину в духових і таємних категоріях, де зникає так зване часове напруження, а реалізується незбагненна плинність

і гармонія расогенези. У цьому проявляється також іконічний лик Церкви, оскільки вона, крім свого здійснення в часу, дозволяє вірним відірватися від неї й водночас перенестися в інший вимір переживання часу” [8, 85]. Це можна стверджувати через те, що значну увагу автор збірки «Гора Почаївська» приділяє цифровому позначенню тривалості часу. Фізичний час у збірці актуалізується у хронологічно маркованих описах очевидців чудес Богородиці від її образу на горі Почаївській, що споріднений із літописною оповіддю на зразок: “року 1772, дня 10, місяця Мая...” [2, 142]. Лінійність часу, який послідовно триває від часу першого явлення Богородиці, описаного в тексті, до чуда, здійсненого у 1771 році, підкреслюється однаковими зачинами описів чудес (літа... місяця... дня). Така позиція відповідала усвідомленню часу, як руху від створення світу й до Страшного суду. З огляду на це хвороба, на яку страждала людина, звертаючись до Богородиці, ще раз нагадувала про швидкоплинність, марність життя та необхідність духовного очищення, заради спасіння, тому “...цілий світ у такому часі постає ареною навчання духовності”, що успішно було реалізовано в збірці “Гора Почаївська”. Про необхідності пам’ятати про плинність часу також говорить Василій Великий, зазначаючи: хто народився і хто починає жити, завжди [треба] мати перед очима кінець життя свого; тому що той, хто часто вмирає, набуває життя; так само, як його втрачає той, кому у будь-який час масляниця, хто завжди знаходиться в розкошах і щасті [8, 424].

Л. Левшун наголошує на феномені літописного часу, що поєднує в собі повторюваність (типологію), що зокрема відображається в повторюваності послідовності дій паломників та хворих під час прохання заступництва Богородиці, та рух до повноти часу, що не обмежується лише вказівкою на рік здійснення чудесного. Так науковець наголошує на тезі, що “форма буття часу в християнській культурі не витікає, але стонщується. Час, на думку білоруської дослідниці, не рухається ні по колу (як це відбувається у циклі літургії), ні по прямій (лінійно), зокрема від Сотворення світу до Страшного суду, або від минулого до теперішнього, він натомість є таким, що згодом стає тоншим, таким, яке сприяє стонщенню завіси між Богом і людиною, між буттям, коли часу ще не було й буттям, коли часу вже не буде” [5, 339]. Час у християнській онтології виступає інструментом перетворення буття, а «густина» часу й визначається його перетворюючою цінністю, частотністю, дії, свідчень, відкриттів, що врешті спричиняє зближення людини й Бога (Богородиці), а значить сприяє мінімальній часовій відстані між ними. Алегорично науковець демонструє цей процес через книгу, яку гортає віруючий, і по мірі того, як він підходить до фіналу книги, стає тоншою межа, яка відділяє віруючого від Бога. Врешті завіса часу й простору спаде остаточно і тоді настане вічне Царство Боже. Цей ефект наближення читача до Бога (Богородиці) досягається в збірці чудес

через неодноразове повторення оповідей паломників, що сповідаються в Почаївському монастирі перед чудотворною іконою. Схожість оповідей, їх циклічність в структурі твору, спільність манери оповіди сприяє глибшому проникненню в світовідчуття барокової людини та сприяє наближенню до Богородиці, яка чує усіх, хто до неї звертається в хворобі чи особистому нещасті. Навіть смерть не може стати на заваді здійсненні чуда, якщо хворий вірує усім серцем і душею.

Натомість час фізичного страждання людини від хвороб, нещасних випадків чи інших причин може означуватися або загальною, наприклад, седмиця, рік, три місяці або більш конкретно у формулюваннях типу день (від сходу до заходу сонця), три, п'ять, сім, дванадцять днів.. один, три, сім, десять тижнів... Така увага до часу фізичного страждання була наголошеною й необхідною для збудження почуттєвої сфери барокової людини з метою найбільш глибоко вплинути на її свідомість, почуття й серце. У вимірі фізичного часу страждання використовується слово на позначення числа – седмиця (7 днів), яка могла також визначатися двома, трьома, п'ятьма седмицями й більше. За цей час тіло фізично виснажувалося й урешті-решт перебувало на межі смерті, що ставало початком для відкриття іншого тіла людини – духовного. У стражданні, згідно нашого тексту, людина розуміла марність, плинність життя, що власне віддзеркалювало барокове світовідчуття. У муках раціональне мислення пригнічувалося, відкриваючи шлях чуттєвому, духовному. У стражданні через актуалізацію іншого часопростору – сну, людина переходила у інших вимір і знаходила спасіння, де їй відкривалася ця таємниця. Часто в цьому сні був присутній старець або монах (двоє монахів), який вказував на дорогу, наприклад, “року 1737 місяця Январія 5 дня Григорій під совістю розповідав, що тілом хворий був цілий рік і в тій хворобі у сні бачив старця...” [2, арк.19] або року 1724 благородний Казимир у недужі зазнав благодаті Пречистої, коли “у немочі своїй заснув, мав видіння, що наставляло його в обитель Почаївську...” [2, арк. 21]. Так виділяємо персонажа-супутника у видінні, що вказує шлях, а видіння в сні – це засіб віднайдення дороги до Бога, прилучення до Абсолюту. Варто зауважити, що сон-видіння відбувався винятково у випадках безнадійно тяжкої хвороби, марення людини, тяжкого хворобливого стану, коли її фізичне тіло було повністю знесиленим і виснажене турботами “реального світу”. У такому стані прокидалося духовне тіло, яке проникало в іншу площину й там знаходило шлях до спасіння.

Позиціонування часовічності можна спостерігати в таких фрагментах художніх текстів, об'єктом яких є Богородиця: оживлення мертвої дитини, яка померла від хвороби і була перенесена й покладена батьками перед чудотворною іконою; невидимість людини в руках вартових; свідчення Марії Боровицької про те, як у восьмирічному віці вона була завалена землею, яка

осипалася із гори, впродовж двох годин і “...від сходу до заходу сонця без духа була” [2, арк. 49]; чудесне оживлення трирічної Агафії, яка “впала у воду і втопилася, з води була витягнута і лежала напівмертва одну годину, а після офірування до Богородиці прийшла до тями” [2, арк. 49]; оживлення дочки Марії, яка померла від хвороби, була вже офірована й покладена на катафалк, але після слізного прохання батька до Богородиці ожила і протягнула руку до матері і попросила води напитися [2, арк. 79 зв.] тощо.

Наголосимо на особливому мотиві засиплення землею людини та її чудесного оживлення після тривалого перебування без повітря. Так науковець В. Андрушко, визначаючи оборотність часу в просторовому вимірі творів, у основі яких лежить релігійний компонент, наголошує на історії, описаній у Києво-Печерському патерику. Це оповідь про чоловіка, якого під час земляних робіт завалило землею. Богуслав Бокша-Радишевський, який переповів цю історію в патерику, згадав свідчення Захарія Копистенського – безпосереднього учасника тих подій. Останній був наглядачем земляних робіт у Чаргородку, де споруджували земляний вал, і став свідком випадкового осипання землі і “живого схоронення людини”. Згадавши про чудотворну ікону у Печерській лаврі, Захарія почав молитися до Богородиці й вимолювати порятунку для того чоловіка, обіцяючи щиро подякувати чудотворному образу Пречистої. Постраждалого чоловіка через декілька годин змогли відкопати, і він виявився живим і неушкодженим. Так проявляється так званий “ідеальний час – час обітници і тихої молитви” [1, 424].

Отже, еонотопос збірки «Гора Почаївська» формується через обраний Богом топос Почаївської лаври, де образ чудотворної ікони Богородиці наголошує на винятковості та намоленості сакрального місця. Тут часовий простір небес є найбільш близьким до земного й сприяє стоншенню межі між віруючим і Богородицею, що досягається численним повторенням оповідей паломників про неймовірні зцілення й оживлення померлих.

Перспективними, на нашу думку, будуть дослідження літургійного часу та простору, що актуалізують проблему акафістного та церковного співу, структуру літургій, яка сприяє утвердженню винятковості церковного часу й просторі в фізичному просторі й часі бароко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрушко В., Гатальська С. Оборотність свідомості часу в культурі України XVII-XVIII століть / Віктор Андрушко, Стелла Гатальська // Дух і Літера. – № 5-6, 1999. – С. 422–427.

2. Гора Почаевская. – Почаїв : Друкарня Успенського монастиря, 1793. – 99 арк.

3. Ісіченко І., архієпископ Історія української літератури : епоха Бароко (XVII-XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – Львів: Святогорець, 2011. – 568 с.

4. Ісіченко І., архієпископ Містична перспектива літературного тексту в культурі українського бароко / Ігор Ісіченко // Сучасність, 1995. – №5, 1995. – С. 100-102

5. Левшун И. В. О слове преображенном и слове преображающем : теоретико-аналитический очерк истории восточнославянского книжного слова XV-XVII веков. / Л.В.Левшун. – Минск : Белорусская Православная Церковь, 2009. – 896 с.

6. Лєпахін В. Ікона та іконічність / Пер. з рос. Т.Тимо. – Львів: Свічадо, 2001. – 288 с.

7. Макаров А. М. Світло українського бароко. – К. : Мистецтво, 1994. – 288 с.

8. Москалик о. Ярослав. Іконічна дійсність особи й Церкви / Пер. з польськ. Т. Різун. – Львів, Свічадо, 2008. – 104 с.

9. Невская Л. Г. Повтор как особенность поэтики ритуального текста // История культуры и поэтика. – М., Наука, 1993. – 208 с.

10. Поэтика и культура // История культуры и поэтика. М., Наука, 1993. – 208 с.

11. Українське бароко / Дмитро Горбачов (ред. кол.), Дмитро Наливайко (керівник проекту) – Х. : Акта, 2004. – 636 с. : іл. – (Бібліотека Державного фонду фундаментальних досліджень). Т. 1 – Х. : Акта, 2004. – 636 с.

Дата надходження авторського оригіналу до редколегії: 17.04.2014

Питюр О.В., асп.,
Гуманитарного інститута Київського університету
імені Бориса Грінченка

ВРЕМЕННОЕ ПРОСТРАНСТВО БОГОРОДИЦИ (ПОЕТИКА БОГОРОДИЧНЫХ СБОРНИКОВ)

В статье исследуется проблема осмысления времени и пространства в сборнике «Гора Почаевская», актуализируется понятие иконотопоса и еонотопоса как необходимых характеристик при анализе приведенный религиозной тематики, центральным образом которых является Богородица.

Ключевые слова: *иконотопос, еонотопос, икона, Богородица, время, Почаев.*

Pytur O., post-graduate,
The Humanitarian Institute of Borys Grinchenko Kyiv University

TIME SPAN OF THE VIRGIN MARY (POETICS OF DIVINE LITERATURE ABOUT MOTHER OF GOD)

Abstract: in the given article the problem of apprehension of time and space within the collection "Hora Pochaivska" (Pochaiv Mount) is studied. The notions of iconothopos and eonothopos, as the indispensable means for analysis of divine literature about Mother of God, are also elaborated in the study.

Key words: *iconothopos, eonothopos, icon, Mother of God, time, Pochaiv.*

УДК – 821.162.3:791(477)

Погребняк О., здобувач,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖВИДОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖАНРУ БАЛАДИ В УКРАЇНЦІ В.ВАНЧУРИ ТА І.ОЛЬБРАХТА

У статті розглядаються особливості функціонування жанру балади у різних видах мистецтва: літературі та кіномистецтві, з'ясовується місце кінобалади «Марійка-невірниця» в історії чеської україніки 20-30х років ХХ століття. Досліджуються закономірності естетичного засвоєння Іншого культурного простору у суміжних мистецьких сферах та характер реценції топосу Закарпаття у чеському кінематографі 20-30х років.

Ключові слова: *балада, Закарпаття, образ України, модальність, кіномистецтво.*

Різні жанрові модифікації баладної прози, що бере свій початок у міфах та фольклорі, стають надзвичайно продуктивними у чеській міжвоєнній літературі. Це, зокрема, романи «Havířská balada» («Шахтарська балада», 1938) М. Маєрової, «Markéta Lazarová» («Маркета Лазарова», 1931) В. Ванчури, «Advent» («Адвент», 1939) Я. Глазарової, «Balada o českém vojákovi» («Балада про чеського солдата», 1939) К. Нови та інші. Окремо варто згадати романи «Nikola Šuhaj loupežník» («Микола Шугай, розбійник», 1933) І. Ольбрахта, «Poslední soud» («Останній суд», 1929) В. Ванчури та перший роман